

Invasió subtil? (Sobre fronteres i compenetració en la fraseologia)

Károly MORVAY

RÉSUMÉ

On peut observer de surprenantes coïncidences dans le matériel phraséologique de différentes langues d'Europe. Dans le cas d'idiomes qui vivent en profonde symbiose comme le catalan et l'espagnol, même les spécialistes ont des difficultés à distinguer les européanimes (naturels et culturels) des calques issus de la langue voisine. Aussi ne peut-on guère s'étonner que les locuteurs de ces langues ne s'aperçoivent pas souvent que ce sont des structures traduites littéralement, même si elles ne correspondent pas aux caractéristiques essentielles de leur propre langue. Certains auteurs soulignent la responsabilité des médias quant à la propagation des espagnolismes phraséologiques en catalan. Pour pouvoir les éviter avec un maximum de certitude il faudrait un bon dictionnaire phraséologique catalan.

Palabras clave: Lingüística, fraseología comparada, europeísmos y castellanismos en la fraseología catalana.

1. EL CATALÀ A REMOLC D'ALTRES LLENGÜES?

Les fronteres lingüístiques —i això no és cap novetat— no coincideixen obligatòriament amb els límits assenyalats per les característiques dels subsistemes de les llengües. Sovint hi ha convergències de trets peculiars d'idiomes tipològicament allunyats: com a «botó de mostra» es pot mencionar les afinitats entre el basc i el castellà a nivell fonètico-fonològic, fenomen que sembla tenir les seves explicacions històriques. Una vegada formats els nostres idiomes, l'evolució no s'atura: tenen contactes amb altres llengües que poden contribuir al seu enriquiment i també al seu empobri-

ment. En el món actual, real i virtual, hom es queixa particularment de la pressió exercida per l'anglès. Francesc Vallverdú parlant del seu nou llibre, *El català estàndard i els mitjans audiovisuals*, afirma que: «Sovint, quan diem que anem a remolc del castellà, en realitat anem a remolc de l'anglès» —i a l'observació de l'entrevistador, que diu: «Encara pitjor si comprem paraules de segona mà», afegeix:

«Hem de tenir en compte que convivim amb moltes llengües alhora. El món no és com fa 30 anys» (Avui, 25.02.2000, 76).

Sí..., però no. No es pot oblidar que la compenetració de llengües a nivell lèxic i fraseològic és un fenomen d'antiga data. Procurant limitar-me més tard al camp de la fraseologia, tema que interessa en aquest article, voldria assenyalar un fet present, però tal vegada no tan visible a les llengües romàniques, com en altres, no emparentades amb el llatí. En molts idiomes d'Europa hi ha milers de paraules calcades *descaradament* del llatí el qual al seu torn sovint imitava estructures del grec. Així, per ex., el mot polonès *wpływ* i el seu equivalent hongarès *befolyás*, són còpies evidents del llatí *influentia* o del seu calc alemany *Einfluß*. Similars 'internacionalismes' no en manquen. Es podria citar un gran nombre d'exemples com el següent, en el qual, segons la llengua alternen calcs i manlleus: pol.: *Międzynarodowy zjazd uniwersytetów reczypołitol śródziemiomorskich*; hong.: *a Földközi-tengeri köztársaságok egyetemeinek nemzetközi kongresszusa*; basc: *Mediterraneo Itsasoko errepubliketako unibertitateen nazioarteko biltzarra* 'congrés internacional de les universitats de les repúbliques del Mediterrani'. El mateix mot *descarat* deu ser un calc: en hong. es diu *arcátlan*, o sigui 'sense cara' (*arc* vol dir 'cara' i *-tlan* és un sufix que assenyala privació); al mot polonès corresponent apareix una part de la cara: *bezczelny* literalment significa 'sense front'. Avui en dia un no especialista sovint ja no és conscient d'aquest recurs i no relaciona paraules com l'hongarès *anyag* 'matèria' amb *anya* 'mare' < mater —de la mateixa manera que un castellanoparlant no deu veure la relació entre paraules cultes i populars, com *materia*—*madera*, *catedra*—*cadera* i altres. A vegades és la confrontació amb un idioma estranger que ens permet descobrir trets amagats de la nostra pròpia llengua. Escrivint aquestes línies, cercant sinònims per dir *genúf*, *autèntic* descobreixo que l'expressió catalana *de soca i arrel*, transformat en *de soca-rel*, correspon literalment a l'adjectiu compost hongarès **tósgyökeres**, en el qual **tó** vol dir 'soca' i **gyökér** 'arrel'. Però això ja són *figues d'un altre cistell*, com es diu al Rosselló. (Sobre formacions similars a altres

llengües fino-úgriques i turques cf. l'article corresponent del diccionari etimològic hongarès, mencionat a la bibliografia amb l'abreviació TESZ, vol. 3, 976-977).

Tornant a la qüestió de l'omnipresència de l'anglès en la vida moderna, i molt especialment als mitjans de comunicació, no es pot negar que actualment s'observa una agressiva onada d'internacionalització de la fraseologia col·locacional i terminològica. Aquest fenomen, potser inevitable, no és sense precedents a Europa. En els camps mencionats hi ha moltes coincidències produïdes durant els segles anteriors de la convivència lingüística europea. Basta citar exemples com les col·locacions català: *tenir/prendre en compte*; castellà: *tener/tomar en cuenta*; francès: *prendre en compte, tenir compte*; italià: *tenir conto*; portuguès: *levar em conta*; anglès: *to take into account*; hongarès: *számításba vesz*, o els termes cat.: *comprar de segona mà*; cast.: *comprar de segunda mano*; fr.: *acheter de seconde main*; port.: *comprar em segunda mão*; it.: *comprare di seconda mano*; an.: *to buy second-hand*; al.: *aus zweiter Hand kaufen*; hong.: *másodkézből vásárol*; pol.: *kupić z drugiej ręki*; etc.). Una part de la terminologia penetra a la fraseologia pròpiament dita, uniformitzant en aquest aspecte llengües molt diferents. Usos metafòritzats de termes -similars als que se citen més avall en català i en hongarès - com *ocell de pas - vándormadár*; *cop baix - mélyűtés*; *carreró sense sortida - zsákutca*, *punt mort - holtpont*, *arribar a (un) punt mort - holtpontra jut*; *via morta - holtvágány*, *entrar en via morta - holtvágányra fut*; *llum vermell/verd - piros/zöld jelzés/út*, *donar/rebre llum vermell/verd - zöld jelzés/utat ad/kap*; *llançar la tovallola - bedobja a törülközőt*; (*posar*) *la primera pedra*, etc., sovintegen en qualsevol idioma d'Europa:

Hristo Stóitxkov posa a prova la selecció catalana de futbol [títol]
La Federació Catalana de Futbol voldria que la selecció disputés, si més no, un partit a l'any que seria, en paraules de Puyol, «la primera pedra de la futura selecció catalana oficial» (*El Temps*, 22.12.1997, 93).

2. CALCATS DE CAP A PEUS - A PLANTA PEDIS USQUE AD VERTICEM?

En el domini de la fraseologia pròpiament dita, o si voleu, de les expressions idiomàtiques, també es pot constatar una afinitat sorprenent entre idiomes tan diferents com el polonès i el català o el castellà, o l'euskera i l'hongarès. (Sobre les coincidències fraseològiques entre el basc, castellà, ca-

talà i l'hongarès cf. Morvay, 1996). L'explicació d'aquest fenomen és ben senzilla: d'una banda la fraseologia europea neix de l'observació d'un món relativament poc diferenciat, i de l'altra, s'alimenta de la mateixa font literària constituïda per la Bíblia, per la mitologia i per literatura antiga, clàssica o popular (llegendes, rondalles, faules, anècdotes), etc. Durant segles el material fraseològic i paremiològic es considerava com un bé del comú europeu, traduït (calcat) i assimilat sense complexos. El resultat d'aquest procés és l'existència d'un gran nombre d'uropeïsmes que sovint pertanyen a ambdós dominis: expressions que podien haver nascut independentment en diferents llengües, com a resultat de l'observació del món que ens envolta (fraseologia natural) i, al mateix temps, poden ser cïtes d'alguna obra literària (uropeïsmes fraseològics culturals). László Hadrovics menciona, per ex., que el fraseologisme *a planta pedis usque ad verticem* s'empra a dos llocs diferents a la Bíblia (cf. Hadrovics, 1995, 265). Es tracta d'una unitat fraseològica (UF) coneguda en formes molt similars en diferents llengües d'Europa - cat.: *de cap a peus*; cast.: *de pies a cabeza*; port.: *da cabeça aos pés*; fr.: *de la tête aux pieds*; it.: *dalla testa ai piedi*; al.: *von Kopf bis Fuß*; ang.: *from head to foot*; hong.: *tetőtől talpig*; pol.: *od stóp do głów*. (Sobre el tema d'uropeïsmes fraseològics naturals i culturals cf. Corpas, 2000, 488).

L'existència d'una certa comunitat fraseològica europea, no exclou de cap de les maneres que hi hagi un gran nombre d'expressions idiomàtiques peculiars en cada llengua. Comparant dos o més idiomes, redactant diccionaris bilingües o fent traduccions, no és difícil de descobrir que al costat de les coincidències hi ha també moltes diferències, força originalitat. Aquestes divergències poden ser causades, entre altres, pel fet que no totes les llengües fan servir fraseologismes per referir-se a una acció, a un esdeveniment, per fer una observació humorística o irònica, etc., o pel fet que en el cas d'emprar elements lingüístics prefabricats aquests poden ser constituïts amb l'ajut d'imatges diferents. Redactant el *Diccionari hongarès-català* (DHC) enviàvem llargues llistes a companys catalans amb preguntes similars a la que segueix:

Existeix en català alguna frase humorística o irònica per consolar les persones que han tingut un canvi inesperat i desagradable en la vida? En hongarès diem: *úgy szép az élet, ha zajlik* que més o menys vol dir: 'la vida és bella si està plena d'emboïcs'.

No havent trobat un equivalent ple, al DHC figura la següent solució, no del tot satisfactòria:

élet úgy szép az ~, ha zajlik (hum) → **zajlik**.

zajlik úgy szép az élet, ha ~ qui no arrisca, no pisca; qui no en fa no en conta.

El mateix comentari es podria fer a propòsit del proverbi hongarès *a férfinak csak egy hajszállal / fokkal kell szebbnek lennie az ördögnél*, literalment: 'l'home ha de ser només un pèl més bonic que el diable', afirmació que correspon al castellà *el hombre y el oso, cuanto más feo más hermoso*. Sembla que el català no formula aquesta opinió amb l'ajut d'un fraseologisme. Al DHC, on procuràvem fer figurar el més gran nombre d'UFs hongareses, com a equivalent català s'hi troba una perífrasi:

férfi a ~nak csak egy hajszállal / fokkal kell szebbnek lennie az ördögnél (prov) en l'home la bellesa no compta.

(Una mostra de les consultes fraseològiques fetes per al DHC vegeu a l'Apèndix d'aquest article. Per a una valoració del tractament del material fraseològic al DHC, cf. Conca, 1998, 153-154 i Grossmann, 1998).

Per il·lustrar com és el tipus d'UFs que expressen la mateixa cosa amb l'ajut d'imatges diferents es pot citar, per ex., les que els parlants de diverses llengües fan servir per dir 'això ja és un tema, una qüestió, una cosa diferent'. Per aquesta finalitat en cat. utilitzem el fraseologisme *això són figues d'un altre paner/cistell*; en cast. es diu: *eso es harina de otro costal*; el fr. i l'it. coincideixen en dir respectivament: *c'est une autre paire de manches* i *questo é un altro paio di maniche* (literalment: 'això és un altre parell de mànigues'); en pol. tenim: *to jest inna para kaloszy* ('això és un altre parell de xancles') i en hong.: *ez (egészen) más tészta* ('això són pastes (completament) diferents').

Un altre motiu de les diferències pot ser la identitat d'imatges i la divergència del significat d'algunes UF's. Aquestes coincidències formals constitueixen el perillós grup de *falsos amics fraseològics*, com és el cas dels fraseologismes hong.: *több nap, mint kolbász* i el cat. *hi ha més dies que llonganisses* que es corresponen literalment, però mentre que el primer aconsella estalviar, el segon serveix per tranquil·litzar-nos que no hi ha cap pressa per fer alguna cosa:

DCC [dia 58] **hi ha més dies que llonganisses** *fig fam* (sobra temps per fer una cosa) hay más días que longanizas.

DHV [nap] *több ~, mint kolbász (prov)* cal fer guardiola.

També poden ser enganyoses les parelles com les comparacions italianes: *tremare com a una foglia - leggero come una foglia* de les quals només la primera té un equivalent literal en català: *tremolar com una fulla - lleuger com una ploma*.

3. BUFAR I FER AMPOLLES?

La fraseologia —conjunt d'unitats (macro)lexicals de caràcter prefabricat, o sigui d'elements que són reproduïts i no produïts pels parlants— no és, ni gens ni mica, un compartiment tancat: també evoluciona, s'enriqueix amb formes o n'elimina d'altres. Existeix un grup d'expressions 'errants' per les terres d'Europa que desapareixen i reapareixen en un procés espectacular d'anades i vingudes que no ha acabat fins a l'actualitat. Trobo molt il·lustratiu, per exemple, el cas de *bufar i fer ampolles*, d'un fraseologisme immortalitzat per *La Trinca* com una peça més catalana que la barretina. I vet aquí que la ridiculitzada forma castellana «soplar y hacer botellas» —com ho vaig comentar en un altre lloc— és una UF utilitzada amb la màxima normalitat en el castellà actual d'Argentina i d'Uruguai (cf. Morvay, 1996, 722-723 i Arora, 1977, 91). A l'article esmentat vaig mencionar també el cas de l'expressió francesa *parler comme une vache espagnole*. Aquest fraseologisme, que podia haver nascut de la deformació de la frase *parler comme une basque espagnole*, va tenir diferents adaptacions en diverses llengües. Un diccionari portuguès el recull en la forma de *falar espanhol (francês) como uma vaca galega* (cf. Morvay, 1996, 722) i segons J. M. López de Abiada en italià existia la variant *parlar francese come una gatta spagnola* i a la en Llombardia encara es pot sentir la forma *parlà come una vaca spagnola* (Cf. López de Abiada, 1987, 82, 85). Usat en el català del Rosselló sembla un gal·licisme evident:

És pas perquè hom ten una Bressola al seu vilatge que hom ten de parlar el francès tal una vaca basca espanyola (*El Fiçó*, núm. 83, novembre 1999, 6).

Un cas més complicat és el següent: l'expressió *se fa pas truita sense trencar ous*, que vaig sentir fa poc d'una rossellonesa, també sembla un gal·licisme evident (fr.: *on ne fait pas d'omelette sans casser des oufs*), però em sobta trobar-la a l'*Avui* en una entrevista feta a un dels candidats a la presidència de Perú, d'un peruà de soca-rel.

V. S. (Entrevistador) *¿No tindria molt a perdre si fa això?*

A. T. (Entrevistat) *No es poden fer truites sense trencar ous, i els ous costen (Avui, 04.04.2000, 8).*

Els diccionaris peninsulars del castellà no recullen cap fraseologisme similar i un informant peruà afirma no l'haver sentit mai, però el trobo emprat en una novel·la de Arturo Barea (cf. al respecte el comentari en Morvay, 2001, 322). Cal reconèixer que a vegades resulta gairebé impossible decidir si una forma emprada en la llengua col·loquial i documentada també en algun exemple literari és un calc ocasional o és una d'aquestes expressions 'errants'. Redactant el DHC en una de les consultes vam fer aquesta pregunta:

En hongarès existeix la parèmia *anya csak egy van* = 'de mare només n'hi ha una'. En castellà tenim un equivalent ple. Recordem la frase humorística d'en Perich: «Madre no hay más que una. Hijos, desgraciadamente no». Existeix un acudit amb aquest fraseologisme que s'explica de manera molt similar en les dues llengües. Podríem adaptar al català aquesta dita que es diu molt també al Rosselló?

Els amics catalans ens ho van desaconsellar proposant com a possibles equivalents *Una mare és per a cent fills i cent fills no són per a una mare; Un pare és per a cent fills i no cent fills per a un pare; Qui té mare té (un) consol; Qui té mare menja coca, qui no en té no menja gota*. I un jove, el nostre exlector de català en deia: «En català no és estrany que aquesta frase se citi en castellà "Madre no hay más que una"». Per fi hem resistit d'introduir aquesta UF al diccionari, malgrat que, l'hàgim pogut localitzar també en català —però en un conte «mexicà» de Calders:

«No deixis que te la robin, la teva mare, Apolinar! De mare només n'hi ha una... Abans que te la pinguin, crema-la!» (Calders, 103).

4. COSES DE L'IDIOMA I DEL TINTER

En el cas d'idiomes que viuen en una simbiosi tan profunda com el català i el castellà o el galleg i el castellà sovint resulta impossible destriar i identificar com a propietat exclusiva fraseologismes que els mateixos parlants creuen ser particulars, característiques de la seva llengua. Aquest fet està relacionat amb un dels trets fonamentals de les UFs que l'autor del primer manual de fraseologia publicat en català explica de la manera següent:

la fraseologia (o sigui el material fraseològic) «és sentida pels membres d'una comunitat lingüística com l'encarnadura de la llengua, com una mena de senya d'identitat col·lectiva» (cf. Sancho, 2000, 25). Degut a aquest caràcter «nostrat» de les UFs fins i tot a persones sensibilitzades pels problemes teòrics de la fraseologia se'ls escapen afirmacions com aquesta que podem llegir a les *Actas do I Coloquio Galego de Fraseoloxía*:

O Coloquio continúa mañá, se Deus quere, con tódolos presentes. Moitas gracias pola participación e non esquezan as preguntas que quedan no tinteiro, que é unha locución galega (Ferro, 1998, 114).

(Cf. també l'observació sobre el suposat origen mexicà del fraseologisme *Averigüelo Vargas* i d'altres, Morvay, 1982).

L'expressió castellana *quedarse algo* (o *no quedarse nada*) *en el tintero*; *no se te quede nada en el tintero*, etc., és documentat a diferents diccionaris. Aquí citaré l'article corresponent del *Diccionario fraseológico del español Moderno* (DFEM) —notant que la frase que il·lustra l'ús d'aquest fraseologisme, no sembla gaire afortunada— i el del *Diccionario Salamanca de la lengua española* (SALAMANCA) que posa un exemple més adequat:

tintero

dejarse u. p. algo/quedarse u. c. a alguien en el tintero (inf.). Olvidarse de escribir o mencionar algo: «Siempre que hago la lista de la compra, me dejo alguna cosa importante en el tintero y luego tengo que volver a salir a por ella» (DFEM).

tintero

dejarse en el ~ Olvidar <una persona> algo de lo que tenía que decir o escribir: *Después de lo dicho, no creo que me deje nada en el tintero* (SALAMANCA).

Aquesta UF es troba diferents vegades al *Quixot* i també en alguna altra obra de Cervantes, segons és possible confirmar amb l'ajut de la versió electrònica del *Quijote* [CERVANTES 1] i de les «Obras completas» [CERVANTES 2]:

nos cuentan las acciones tan corta y sucintamente que apenas nos llegan a los labios, dejándose en el tintero, ya por descuido, por malicia o ignorancia, lo más sustancial de la obra (*Don Quijote*, I, Cap. 16).

Señor, ¿si será éste, a dicha, el moro encantado que nos vuelve a castigar, si se dejó algo en el tintero? (*Don Quijote*, I, Cap. 17).

Acaba, cuéntamelo todo, no se te quede en el tintero una mínima. (*Don Quijote*, I, Cap. 31).

No se le quedó nada —respondió Sansón— al sabio en el tintero: todo lo dice y todo lo apunta (*Don Quijote*, II, Cap. 3).

—Así que, señor, seguid vuestra historia.

—Digo, pues, señores, (...) que usando de esa buena licencia, no se me quedará cosa en el tintero que no la ponga en la plana de vuestro juicio... (*Los trabajos de Persiles y Segismunda*. Libro 3).

La UF en qüestió és coneguda i usada modernament també a Mèxic. (Els exemples de l'espanyol de Mèxic citats en aquest article provenen dels materials d'un petit diccionari fraseològic no publicat, mencionat en la bibliografia com a BOCAVULARIO):

Ha pedido al líder (...), que no quedé nada en el tintero, ni dudas sin aclarar (*Ovaciones*, 12.12.1980, 6).

Muchas cosillas se nos quedaron en el tintero respecto a España. (*Ovaciones*, 8.4.1981, 9).

Ya se ha dicho todo lo que se quedó en los tinteros, lo que nadie podía o no se atrevía a decir (*Ovaciones*, 24.1.1981, 6).

Una forma equivalent és emprada també en català encara que no tots els diccionaris catalans confirmen l'existència o vitalitat d'aquesta UF:

«He dit en aquesta novel·la les coses que em vaig deixar al tinter a 'L'atles furtiu'», explica Alfred Bosch, que acaba de treure 'Àlia la subtilim' a l'Editorial Columna (*Avui*, 16.03.2000, 36).

La versió CD-ROM del *Diccionari català-castellà, castellà-català* de l'Enciclopèdia Catalana (DCC) a l'article **tintero** ens informa:

dejarse algo (o **quedársele a uno algo**) **en el tintero** *fig fam* quedar-se-li a algú al pap una cosa.

El *Diccionari de frases fetes català-castellà, castellà-català* (DFF1) una vegada dóna el mateix equivalent:

dejarse algo en el tintero (*olvidarse de escribir o mencionar algo*)
quedar-se alguna cosa al pap (DFF1).

Més endavant, però, es troba també l'equivalent literal:

quedársele algo en el tintero (v. sin. *Dejarse algo en el tintero*) deixar
al tinter alguna cosa (DFF1).

El *Diccionari de la llengua* de l'Enciclopèdia Catalana (DLC-EC) i el de l'Institut d'Estudis Catalans (DLC-IEC) desconeixen aquesta forma, documentada a altres diccionaris. El *Diccionari de locucions i frases fetes* (DLFF) diu:

deixar al tinter Deixar de dir. | Ex: *Ha deixat al tinter* moltes coses que li calia remarcar i que per ara no li ha convingut fer públiques. || SIN. *Ometre, callar, reservar-se*. Veg. tb. *Quedar-se* (quelcom) *al pap*. | Ex: [*Ha deixat al tinter, ha omès, ha callat, s'ha reservat, s'ha quedat al pap*] les crítiques personals als regidors (DLFF).

Al *Diccionari temàtic de modismes* (DTM), sota les paraules clau **conversa - callar**, trobem també *deixar al tinter*. També el *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB) recull aquesta UF, il·lustrant el seu ús amb exemples provinents de textos catalans antics i de la revista mallorquina *La Roqueta*, publicada a finals del segle XIX:

tinter LOC. - *deixar* quelcom *dins el tinter* deixar d'escriure-ho o de dir-ho; fer-ne cas omís. Ges per aixó vull jaquir | en lo tinter ço que au-sirets, **Metge Fort**, 57. Si yo pogués lexar en lo tinter aquest acte, cer-tes no sulcaria lo paper ne'l tenyiria ab aquesta tinta, **Curial**, III, 29. Hey que tant que advertir, que deixarem gran part es tinter, **Roq.** 44.

Francament —com es diu en castellà— és difícil *saber a qué carta quedarse*.

5. UN «BOTÓ DE MOSTRA»

L'usuari nadiu hauria de tenir més clar què és peculiar de la seva llengua i què és manllevat —i tampoc és el cas—. L'usuari estranger que acostuma a tenir confiança en els textos que llegeix i en els diccionaris, no

sap ben bé què pensar dels fraseologismes emprats en textos catalans i no documentats pels diccionaris. Aquest és el cas també de l'expressió *botó de muestra* que hom pot conèixer del castellà, on és sovint utilitzada. Il·lustro el seu ús amb exemples de l'espanyol de Mèxic:

¡Más claro ni que el agua! El nepotismo en las filas cetemistas es evidente y para muestra sólo un botón, ya que Joaquín (...) ha heredado a dos de sus hijos dos de las más importantes secciones (*Ovaciones*, 6.2.1981, 1).

A Videla, hasta los indios se le rebelan. Para muestra de dictadura este botón sobra (*Ovaciones*, 24.10.1980, 2).

Hace más daño la justicia cuando falla... que el mismo crimen... Para muestra más botones (*Ovaciones*, 4.3.1981, 12).

Es, en fin, un botón de nuestra de nuestra realidad política y social (*Ovaciones*, 28.2.1981, 6).

La belleza está siendo invadida por el despilfarro (...). Para muestra basta una ciudad (*Ovaciones*, 25.3.1981, 2).

Els diccionaris castellans, evidentment, documenten aquesta UF d'ús freqüent. En el DFEM, que no conté parèmies, sota l'entrada **botón**, es troba l'equivalent de la forma citada:

botón de muestra (f.). *Muestra, ejemplo*: «Para que compruebe Vd. la calidad de nuestras frutas, le dejo un kilogramo de manzanas como botón de muestra».

SALAMANCA, a l'article de **botón**, dóna una definició més elaborada, un exemple més convincent, i, al mateix temps, ens informa també de l'existència de la UF **para muestra basta un botón**, assenyalant amb un asterisc l'entrada sota la qual la podem trobar:

7 ~ **de muestra**. Elemento o parte de un conjunto que se toma como ejemplo para ilustrar las características del resto: *Este poema es un botón de muestra de la obra poética del autor*. FR. Y LOC. **para muestra* basta un ~**.

muestra

9 (...) FR. y LOC. **botón* de ~, para ~ basta un botón**. Se usa para indicar que como prueba de lo que se dice basta citar un solo argumento de los muchos que existen.

Tal UF no figura als diccionaris catalans. El DCC ens informa que el seu equivalent català és: 'a tall d'exemple, com a mostra'. Independentment d'aquesta absència als diccionaris catalans a l'AVUI hi podem llegir:

Només hem de veure com tracta la televisió estatal a Arzallus, com a botó de mostra, per comprovar l'odi del Partit Popular cap al nacionalisme basc (*Avui*, 13.03.1999, 19).

6. EL «TOCINU» I LA VELOCITAT

Malgrat que la gent afirmi de la següent UF 'sospitosa' que en català també «es diu així» i malgrat que sigui documentada per algun diccionari, tinc seriosos dubtes respecte al caràcter genuí del fraseologisme que a falta de solució millor el *Diccionari del català popular i d'argot* (DCPA) lematitza sota l'entrada d'**oros** 'Coll de joc de cartes, que simbolitza els mercaders'. Es tracta de l'expressió **prometre l'oro i el moro**. Fer promeses exagerades. Estudiants meus de Girona m'informen que s'usa també la forma *demanar l'oro i el moro*. El DCC ens diu: **prometer el oro y el moro** prometre el món i la bolla, prometre la Bíblia (*o* la custòdia), prometre la lluna i **pedir el oro y el moro** demanar la lluna (*o* la lluna en un cove). No em convenç gaire, l'argumentació d'un col·lega sociolingüista a qui aquest *oro* i la UF en qüestió no li semblen gens estranys, ja que «sempre es deia així». Reconec que podríem considerar que es tracta d'una cita o d'una mena de joc lingüístic que consisteix en la incorporació intencional d'estructures, de lèxic estrangers per obtenir efectes humorístics. En l'espanyol de Mèxic, per ex., la llengua emprada és evidentment la del «gran germà» del Nord:

Como los «yankis» no se chupan el «finger», buscaron la manera de solucionar el conflicto (*Ovaciones*, 22.11.1980, 1).

Explotamos en una sarta de palabras muy mexicanas, muy usuales para poner en su lugar a los mala moder (*Ovaciones*, 15.1.1981, 12).

Como siempre nos dijeron badmilk i badmoder, pero el tiempo no da la razón (*Ovaciones*, 21.1.1981, 12).

Con un despliegue de prepotencia y pocamoder ordenaron (...) arrasar las humildes viviendas (*Ovaciones*, 19.12.1980, 19).

En el català parlat a l'Estat espanyol la referència obligatòria, i no sols per fer jocs lingüístics, és el castellà —de la mateixa manera que a Catalunya del Nord ho és el francès:

La invasió subtil i altres ‘cuentos’ [títol] Josep Piqué és japonès, però encara no ho sabeu. Un japonès com una casa de samurais, que diuen allí. I el seu sol ixent comença a il·luminar la catalana terra. Recordeu aquell cèlebre conte de Pere Calders en què el narrador explica que els japonesos han començat a invadir-nos però no ens adonem perquè ens imitem a la perfecció. Piqué ha aterrat al centre del poder economicosocial català per fer una substitució fina (*Avui*, 09.03.2000, 13).

On és la *politesse* francesa? Fins i tot provant d’encabir-nos dins les seves mentalitats hexagonals, la *moindre des choses* és acollir amb un mínim de dignitat uns visitants de la població, sobretot quan són acompanyats de les seves autoritats municipals (*El Punt*, Edició Perpinyà, 21.03.2000, 56).

Al costat d’aquests usos —que podem considerar legítims— en el terreny de la fraseologia hi ha també d’altres exemples emprats per la gent i documentats als diccionaris que em semblen traduccions, calcs clars del castellà. En la primera edició del *Diccionari de locucions i de frases fetes* (DLFF) consta, per. ex., només l’expressió *confondre les espècies*, a la nova edició de dos volums (DFF2 i DL), a la part de «frases fetes» (DFF2) hi figuren a més: *confondre el cul amb les témpores*, documentat també al *Diccionari Català-Valencià-Balear* (DCVB) i *confondre els ous amb els caragols*. A l’imprescindible DCVB tenim *¿Què té de veure el cul amb les témpores?*, *¿Què n’és, es cul de ses témpores?* i *mesclar cols amb caragols* (Mall) i *mesclar ous amb caragols* (Men.), però aquests darrers en el sentit de ‘mesclar coses que no lliguen bé’. Per fi, al DFF2 tenim també *confondre la gimnàstica amb la magnèsia*. Aquesta darrera expressió sembla més aviat un nyap (no goso dir: bunyol ‘buñuelo’) que fa pudor de cremat amb la seva rima que coixeja —cosa que no impedeix que sigui utilitzada també per periodistes catalans:

¿Què té a veure la gimnàstica amb la magnèsia o la tecnociència amb el catalanisme? La resposta la té Mercedes Odina (*Avui*, 16.03.2000, 36).

Només ens falta el «tocinu» i la velocitat...

7. LA DESGRÀCIA DE LES TRADUCCIONS LITERALS

L’any 1997, en una entrevista publicada a *l’Escola Catalana* Quim Monzó es queixava amargament de la castellanització galopant de la llengua catalana. Respecte a la fraseologia afirmava:

fa quinze anys [a la ràdio] repetíem com a paròdia l'expressió "ni curt ni mandrós": la dèiem i feia riure perquè era tan evident el castellanisme! Doncs ara, dius això i la gent ja no riu perquè no ho detecta com a una estructura estranya traduïda literalment. I han passat només quinze anys! Ha deixat de detectar-se en només aquest temps. És clar, a TV3 una expressió com "ni curt ni mandrós" la poden dir en qualsevol moment (Noguero, 1997, 26).

A l'argot juvenil, i malauradament també en la premsa catalana i en certs diccionaris, es pot trobar unes *perles* que mereixerien ser llançades als porcs... Es tracta d'unes castellanades evidents que et posen la pell de gallina. (Alguns en dirien *carn de gallina* que al mateix temps és un gal·lisme emprat sovint pels catalans de Rosselló). Els exemples següents estan acompanyats per les definicions de les UFs castellanques en qüestió, en el cas si aquestes apareixen en el DCC:

Els exgovernadors són les més lletges [títol] Dos antics governadors civils (...) han tornat a la seva antiga feina d'inspectors de treballs. A Ferran Cardenal (...) li ha tocat solucionar, si es pot dir així, merders com el de la regulació d'ocupació de l'hospital de Sant Pau. (...) Hi ha un segon cas, el de Pere Navarro Oliva, durant anys i panys governador civil de Girona (...). Doncs heus aquí que Navarro ha estat adscrit a metro i autobusos, i per tant, s'ha trobat al bell mig de la batalla que fa cinc anys lliuren els treballadors (...). Realment, als amics del metro, com als de Sant Pau, els ha tocat ballar amb les més lletges (*El Triangle*, 23 de juliol de 1997, p. 17).

bailar con la más fea DCC: [—]

DFEM **feo bailar u. p. (siempre) con la más fea** (inf.). *Tocarle a alguien (siempre) el trabajo más duro o desagradable*: «No sé por qué tengo yo que bailar siempre con la más fea y hacer el trabajo que los demás rechazan».

—Ho han dit exmilitants del partit comunista.(...) Gregorio Morán, per exemple.

—No hi ha pitjor tascó que el del mateix tros de fusta. Aquests exmilitants, una mica renegats, són els pitjors (*Avui*, 19.02.1999, 6).

DCC: **no hay peor cuña que de la misma madera** *fig* com més parents més dolents.

DFEM [—]

Una política constant a la qual sempre hi ha afegits. En efecte, està al caure una llei d'*intercomunalitat*. Lligarà amb la frase popular «Érem pocs i l'avia va tenir nens» (*Avui*, 30.1.1999, 8).

DCC: **¡éramos pocos y parió la abuela!** *fam* ¡només faltava aquesta!, ¡n'hi ha per a tirar el barret al foc!

DFEM **¡éramos pocos y parió la abuela!** (inf.). [*Exclamación que indica que a un mal ya existente se añade otro aún mayor; frecuentemente se aplica al aumento inoportuno del número de gente*]: «El autobús iba lleno cuando subieron dos docenas de niños de un colegio, así que éramos pocos y parió la abuela».

De debò, hom pot tenir la impressió que per a alguns la variant popular (i argòtic) del català és es castellà... Evidentment, a vegades, es podria considerar que es tracta de la reproducció d'un text castellà, com en l'exemple penúltim que prové d'una entrevista amb Santiago de Carrillo. Independentment d'això, per mi, aquest també és un cas com un cabàs de traducció literal basada en el mateix mecanisme que ja hem vist anteriorment: «pensa en castellà i digues-ho en català». Com en la cançó de La Trinca, però a l'inrevés: «I com veieu no hi ha res *castellà* que no es pugui traduir a *català*. ¡Olé!»

8. TRASTORNS LITERARIS

La traducció literal d'expressions idiomàtiques d'una llengua a una altra és un recurs humorístic que es basa justament en el fet de la peculiaritat, en el caràcter intraduïble d'una part dels fraseologismes. Cal recordar —a més de la cançó, ja clàssica, de la Trinca— obres com la *Gràcia i desgràcia de les traduccions literals* (Soler, 1977), o els fragments corresponents de *El català mare de totes les llengües*, etc. A tall d'exemple reproduïxo aquí l'article de Flavia Company, publicat a *El Periódico* amb el títol de «Trastornos literarios»:

No poder ir ni con ruedas

No puedo más. Lo he intentado de todas las maneras, pero no hay quien se entienda con esta gente. Los he hecho todos, yo, de esfuerzos. Pero, para decirlo sin embudos, desde que he llegado a este país, tengo la

sensación que me están tomando el número. Hable con quien hable, parecen todos tocados del ala. No me lo acabo. Es como si no me sintieran hablar. Y eso que intento hacer los ojos grandes, pero esta incomprensión me duele más que un ojo de pollo. Y no es que pretenda que vayan todo el día haciéndome besos, sólo faltaba, pero lo cierto es que no resulta agradable que la gente que te rodea te mire como si no entendieran ni un copo. Y eso que yo me presto a todo, que estoy siempre dispuesta a hacer todos los papeles del auca. Pero no hay nada que hacer. He pensado muchísimo con todo esto, y no he conseguido sacar el agua clara. De golpe y vuelta, me he cansado de ver a la gente hacer mudos y a la jaula cada vez que me dirijo a ellos. De modo que, después de abatir las cartas una y otra vez, he decidido tocar el dos a pie de gato. Ya pueden hacer el mejillón, que yo me iré por donde vine, sin decirle a nadie ni asno ni bestia. Al cabo y a la fin, soy una persona sensible, y hace demasiado tiempo que, por culpa de todo este asunto, no puedo dormir como el yeso, tanto como me gusta. No hago más que pensar con este problema. Pero bueno, como dicen los refranes, tal harás, tal encontrarás, y también, tal día hará un año. Esto se acabó. Y he aquí un gato y he aquí un perro y he aquí que el cuento ya se ha fundido.

Diagnóstico:

Barbarismo: *Falta cometida al adaptar a una lengua palabras o expresiones de otro idioma, (El periódico, 05. 03. 1999, Suplement Libros, 15).*

9. *TRADUTTORE TRADITORE, FABRICANT DE 'CAIMITUS'*

Arribat aquí voldria fer una petita digressió: en hongarès l'errada provocada per la traducció literal s'anomena *leiterjakab*, terme que al·ludeix a l'espifiada d'un periodista del segle passat que adaptant un text alemany va interpretar l'expressió bíblica *Jakobs Leiter* (l'escala de Jacob) com si fos un nom propi alemany i el va hongaritzar: *Leiter Jakob* 'Jaume Leiter'. Fa poc vaig descobrir un «jaimitu» (o, si voleu, 'caimitu') com una casa de pagès en la traducció d'un llibre de Jaume Fuster que hauria de ser exemplar ja que va néixer «en las sesiones prácticas de trabajo de la asignatura de Traducción Especializada Catalán-Español» (Cf. *La nota de la traductora*, en Fuster, 1999, 7).

Vet aquí l'exemple instructiu com..., com una casa de barrets. (Com diuen els malpensats masclistes mexicans: «Los viajes ilustran..., las viejas —'les ties'— más todavía»):

Em vaig embutxacar els documents i em vaig dedicar a buscar duros per terra amb els ulls, més avergonyit que un escolanet en una casa de barrets, esperant que en Rodergues donés per acabada l'entrevista (Fuster, 1997 [1989], 101).

Me metí los documentos en el bolsillo y bajé la vista como si buscara duros por el suelo, más avergonzado que un monaguillo en una tienda de sombreros. Sólo esperaba que Rodergues diese por acabada la entrevista (Fuster, 1999, 101).

El terme, tal vegada una mica antiquat, *casa de barrets* —que es troba a diferents diccionaris monolingües i bilingües catalans i també a textos recents (cf. l'exemple citat més avall)— té molt poc a veure amb *una tienda de sombreros*. Aquí els traductors-traïdors mandrosos de consultar diccionaris van *confondre les espècies*, per no dir: *el cul amb les tèmpores*. Al fragment següent, citat de *El Temps*, encara que no s'hi digui clarament de quina mena de casa es tracta, el mots «madame» i «estrenar-se» donen prou pistes per saber de què va:

El dia que Ferran es va estrenar [títol] Dimarts passat en Tomàs va dur els nebots, Pepín i Ferran, a estrenar-se en una casa de barrets. La «madame» xerrava amb tothom i dues de les noies no paraven de menjar. Era un dia de rodatge de 'Gràcies per la propina' (*El Temps*, 18.11.04.1996, 96).

10. GATS AMAGATS

Els fenòmens mencionats als apartats 1 i 2 contribueixen d'alguna manera a la uniformització parcial de la fraseologia europea. Evidentment es tracta d'una influència homogeneïtzadora d'una força i amplitud relatives ja que —en condicions normals— no afecta característiques essencials de les llengües en qüestió que fan les adaptacions pertinents, corresponents a la seva estructura. En llengües com l'hongarès i l'alemany, per ex., a certes combinacions comunes, polilexicals del català, els corresponen mots compostos. Compareu, per ex., termes i expressions com cat.: *paper per a màquina d'escriure; dolç com la mel, blanc com la neu* (o *com un borralló de neu*), *ràpid com el llamp(ec)*; al.: *Schreibmaschinenpapier; honigsüß, schneeweiß, blitzschnell*; hong.: *írógéppapír, mézédés, hófehér, villámgyors* i cat. *curt com* (o *més curt que*) *una cua de conill* - hong.: *nyúl farknyi*. Sovint s'observa també que les UFs d'herència europea una vegada adoptades

per una llengua hi viuen la seva vida. M'agradaria tractar aquest tema més detalladament en una altra ocasió, així que aquí només citaré l'exemple de *hacer un favor* que en castellà ha desenvolupat un significat especial: referit a una dona *hacer un favor (a una mujer)* vol dir 'fer l'amor amb una dona' - per citar un calc (< *to make love*) que conviu amb un altre: les formes un xic antiquades: *hacer el amor (a una mujer)*, *fer l'amor (a una dona)* 'festejar una dona' corresponen al it. *far all'amore* i al fr. *faire l'amour* 'faire sa cour', o sigui *fer la cort*, *cortejar*, un altre calc. (Cf. it.: *fare la corte*, *corteggiare*; hong.: *udvarol* < *udvar* 'cort'). Segons joves catalanoparlants, i també segons el DCAP, *fer un favor (a una dona)* es diu també en català. El DFEM, al costat de l'expressió comentada, menciona també el fraseologisme *estar u. p. (como) para hacerle un favor*, documentat també al DCPA en forma d'*estar (algú) per fer-li un favor*. Per fi, en hong. *tehet(s) nekem egy szivességet*, literalment 'pot(s) fer-me un favor' és una versió eufemística de la fórmula vulgar *kinyalhatja / kinyalhatod a seggemet* 'pot(s) llepar-me el cul', o sigui: 'pot(s) fer el que vulgui(s) no m'interessa'. (Cf. també les observacions de Carmen Mellado Blanco sobre cinegrames castellans i alemanys, en Mellado, 2000 i les meves sobre les UFs *portar l'aigua al seu molí* i *foc de palla*, *foc d'encenalls* i els seus equivalents en altres idiomes, en Morvay, 1997, 431 i Morvay, 1996, 730-732, respectivament).

En el camp de les adaptacions els problemes comencen quan, fent les transformacions pertinents, es desconsideren trets fonamentals de la llengua receptora. X. Lamuela en una entrevista afirma que *donar «llum verda» a algú*, que es diu força, és un calc del castellà:

perquè aquest llum de semàfor ha de ser *un* llum i no *la* llum, l'aparell i no la claror que fa, i per tant ha de ser *un* llum i no *la* llum, l'aparell i no la claror que fa, i per tant hauria d'anar en masculí. El calc destarota el sistema del català perquè automàticament *un* llum passa a ser *una* llum, i no pots dir al diccionari que és masculí i després utilitzar-lo sistemàticament en femení (Noguero, 1998, 19).

En la premsa catalana l'ús de *llum verda* és gairebé exclusiu:

Lleida dona llum verda al pla del turó de Gardeny. [títol] La comissió d'urbanisme de l'Ajuntament de Lleida ha donat llum verda al pla (*Avui*, 27.01.2000, 21).

El president del PNB, Xabier Arzallus, va donar llum verda al pacte amb els radicals (*Avui*, 19.02.1999, 1).

El Congrés dona llum verda a la llei de professionalització de l'exèrcit [títol] (*Avui*, 19.02.1999, 25).

Va demanar l'implicació dels governants locals (...) a l'hora de donar llum verda als nous ensenyaments (*El Punt*, Edició Perpinyà, 22.02.2000, 44).

En *El Punt* es trobem també exemples amb *llum verd*, emprat també en una publicitat de la *Caixa* que vaig veure fa uns anys a Tarragona:

Llum verd a la compra de Can Jombi d'Olot [títol]. El ple d'Olot va donar llum verd a la compra de l'antiga fàbrica (*El Punt*, Edició de Perpinyà, 01.03.2000, 7).

Llum verd per fer a Can Mario el museu de fotografia de la Fundació Vila Casas [títol] (*El Punt*, Edició de Perpinyà, 02.05.2000, 9).

Ja el mateix fet de la vacil·lació entre dues formes és prou significatiu, però malgrat tot haig de confessar que amb la meua mentalitat hongaresa, fins avui no veig gaire clar a què es refereix aquesta expressió. Com he mencionat, en hong. tenim *zöld jelzés* o *zöld út* 'signe/senyal verd, camí verd', *zöld jelést/utat kap* 'rebre senyal/camí verd'. Recordo un joc de paraules emprat en l'espanyol de Mèxic que fa: «Les puedo ayudar si me dan 'luz verde'». En aquesta frase, acompanyada per un gest que simbolitza comptar diners, *la luz* 'el/la llum' —qui ho sabia decidir— al·ludeix al color dels bitllets. Un fragment que acabo de llegir al nou llibre de J. M. Espinàs sembla donar la raó a X. Lamuela:

Al fons, a l'entrada del port, veig el llum verd i el llum vermell, que s'encenen i s'apaguen amb intermitències desiguals. Són l'avís que hi ha un camí lliure i un camí prohibit. Només útil per als qui han d'amarrar en un port (Espinàs, 196).

(NB. L'expressió en qüestió no apareix al DLC-EC, per contra el DLC-IEC ho diu clarament: **donar** (o **tenir**) **llum verd** *fig* Donar (o tenir) llicència per a fer una cosa). Sigui com fos, em sembla indiscutible el fet que al costat dels calcs gens ni mica disfressats, en el català es pot observar també una perillosa *invasió subtil* de castellanismes, una manera camuflada de fer servir mecanismes lingüístics estranys, com és el cas de l'exemple següent que, per cert, prové d'un article en el qual el periodista mateix critica unes frases mal fetes:

En un diari llegeixo que «ho té pelut Rana Raslan, la flamant Miss Israel, precisament per ser àrab». I jo que em pensava que moltes dones àrabs fan servir la navalla justament per a no tenir-ho pelut (Avui, 27.01.2000. Cultura, VIII).

Evidentment el joc de paraules funciona només pensant en castellà: ja que en aquesta llengua *el té i ho té* es diu de la mateixa manera ('lo tiene'). *Piensa mal y acertarás...*

11. LEX ATXAGA I ALTRES RECOMANACIONS

L'escriptor basc, Bernardo Atxaga, en el seu *Obabakoak* desenvolupa la teoria del plagi que breument es podria resumir de la manera següent: per manca de traduccions, llengües com l'euskera —i hi podríem afegir també el català— no sempre han tingut accés directe a les fonts comunes de la literatura europea. Per això, segons ell, per recuperar aquesta pèrdua els escriptors tenen dret de plagiar, adaptant i rescrivint els grans temes de la literatura mundial. Considero que aquest *principi d'Atxaga* es podria aplicar també a la fraseologia, o sigui, penso que respecte als europeïsmes absents del català caldria tenir una actitud més permissiva. Potser no hi són només per falta de la traducció de les obres d'on són originàries. Redactant el DHC, en certs casos no vam dubtar en introduir formes conegudes a vàries llengües europees, acompanyades per altres equivalents com és ara l'expressió *mint az elefánt porcelánüzlethen* (*iròn*) com un elefant a cal terrissaire; tenir unes mans que semblen peus. (El fraseologisme hong. correspon literalment al fr.: *comme un éléphant dans un magasin de porcelaine* i al.: *wie ein Elefant im Porzellanladen*; pol.: *jak słoń w składzie porcelanowym*). En altres casos vam renunciar a fer-ho. Per ex. l'europeïsmes *struccpolitikát folytat* (literalment: 'fer la política d'estruç'; fr. *pratiquer la politique de l'autruche*; pol.: *prowadzić strusią politykę*) al nostre diccionari apareix amb els equivalents: 'fer l'estruç; amagar-se com un estruç; amagar el cap sota l'ala'. Potser haguéssim pogut afegir-hi: 'fer la política d'estruç', que ara trobo documentat al DCPA: **fer la política d'estruç**. Amagar el cap sota l'ala. (Compareu també les observacions de Josep Murgades fetes en una ressenya a propòsit de la UF *els arbres no deixen veure els boscos*. Murgades, 1992, 110).

Respecte als castellanismes, ans al contrari, seria recomanable tenir una actitud menys flexible. Això vol dir que productors i consumidors de

textos hauríem de ser molt més exigents en aquest aspecte i no donar llum verd als castellanismes fraseològics. No cal oblidar, però, que la catalana és una societat bilingüe. Es podrien considerar legítimes les traduccions literals o, l'ús de la forma original, en textos on serveixen per fer un joc lingüístic, per caracteritzar un castellanoparlant, o el mateix fet del bilingüisme —re-calcant, sempre que sigui possible, el caràcter no genuí de l'expressió:

No coneix la dita *Qui vulgui peixos...* O dit en castellà: *El que no arriesga, no cruza la mar*, en aquest cas, *...la piscina* (*Avui*, 11.02.2000, 18) [Comentari irònic sobre el Mundial de natació].

Potser se'ls ha encomanat l'adagi castellà que fa allò que «mai les segones parts foren bones» que tal vegada destorbarà que es faci una reforma electoral que pressuposi una segona volta (*Avui*, 11.02.2000, 4).

'Genio y figura' [títol] (...). Gil y Gil és més intraduïble i molt més genuí que la nova mascota de Port Aventura, que fins i tot en aquest diari, respon a l'entranyable nom d'El Pájaro loco, no pas ocell beneït. Potser convindria proposar-lo, a Gil y Gil, com a mascota idònia de l'etern parc temàtic de l'Espanya *cañi*. Indescriptible, però cert. Únic, gran i de moment reclòs en una presó de Màlaga. I és que de *pájaros* i ocells, se'n ve de mena (*Avui*, 11.01.1999, 2).

Per poder conservar les peculiaritats de la fraseologia catalana hauríem d'exigir responsabilitats i bons exemples a seguir. X. Lamuela subratlla la responsabilitat dels mitjans de comunicació en la propagació dels castellanismes:

Això respon al que la gent *sent* o *llegeix*, i no al que *diu* (...). «Llum verda», doncs, no és el que diu la gent: és el que fem que digui. (...) La via de transmissió [dels calcs del castellà] és claríssima: hi ha un esclat de diaris i mitjans de comunicació en català, amb redactors formats en castellà, i un públic acostumat també a consumir mitjans de comunicació en castellà, i automàticament es calquen les maneres de fer d'aquesta llengua» (Noguero, 1998, 19).

I, per fi, però no de menor importància - reconeixeu aquest anglicisme/europeisme nostrat? - penso que aquesta tasca no es pot realitzar sense disposar d'un diccionari fraseològic fiable i ben exemplificat. Mentre no el tinguem serà molt difícil de saber de ciència certa si una forma és un castellanisme o no. Coromines en un article breu n'enumera alguns (Cf. Coromines, 1974), però no existeixen gaires més ajuts que ens facilitin la

feina de poder reconèixer i evitar els 'falsos amics' o de dissipar dubtes. Aquí en menciono encara un exemple. A propòsit de la parèmia *(el) qui ha fet el cogombre que el posi / tregui / tingui a l'ombra* el DCVB diu:

«Qui ha fet el cogombre que el tregui a l'ombra»: vol dir que és el qui causa d'una cosa n'ha de sofrir el perjudici o s'ha de preocupar de resoldre'n les dificultats (Empordà, Ripoll, Manresa). Sembla una mala traducció del refrany castellà «Quien hizo el cohombro, que lo lleva al hombro».

Aquesta dita és coneguda al Rosselló i, segons els meus informants, hi és emprada en un sentit diferent:

(el) qui ha fet el cogombre que el posi a l'ombra; qui s'ha fet el cogombre que se'l tingui a l'ombra 'són els pares que s'han d'ocupar-se dels nens petits'.

El diccionari bilingüe de refranys d'en Renat Botet dona un equivalent francès amb un sentit que és més a prop de la definició del DCVB:

qui ha fet el cogombre que el tregui a l'ombra. *Qui fait la faut (ou la folie) la boit* (Botet, 29).

Per falta de repertoris exhaustius de la fraseologia europea resulta arriscat fer afirmacions rotundes sobre el caràcter particular o calcat d'alguna UF en concret.

12. Aquest apartat no porta cap subtítol i està separat de l'anterior només per allò que *a dotzena és més barat...* I abans que m'ho retreguin, reconec que no sé de quina llengua tradueixo aquest fraseologisme. Proposo considerar-lo com un possible europeisme. Haig de confessar, però, que entre els meus materials el trobo documentat només per a l'espanyol de Mèxic:

Con el viejo truco de que más barato por docena (...) ofrecieron en honor de sus hijos (...) una gran fiesta con motivo de sus respectivos onomásticos (*Ovaciones*, 26.03.1981, 7).

Però, anem al gra que la gallineta ha dit que prou...

Sense fer-ne un gra massa, o sigui, sense afirmar que en el domini de les expressions idiomàtiques el català va a remolc d'altres llengües o que està calcat de cap a peus, he intentat fer veure alguns *gats amagats* en la fraseologia col·loquial, en el llenguatge periodístic i als diccionaris. En aquests camp, marcat per fronteres visibles i caracteritzat a la vegada per una compenetració notable, el nostre crit de guerra hauria de ser: «*Llum vermell als castellanismes!*». Els 'botons de mostra' de l'article haurien de servir per explicar els mecanismes d'una invasió subtil, d'un cert trastorn literari, o més aviat, lingüístic (pensa en castellà i l'endevinaràs) i assenyalar la responsabilitat de la gent de ploma que per manca de prudència es fan traïdors. No hem de confondre, però, les espècies: cal reconèixer que en una societat bilingüe com la catalana les traduccions literals (les castellanades i les catalanades) tenen certa gràcia. Fent qualsevol adaptació, encara que sigui ocasional, cal tenir, però, en compte que aquesta no pot anar en contra de trets essencials de la llengua receptora. Per saber navegar com Déu mana per aquestes mars de la fraseologia catalana, ens caldria abans que res un bon diccionari fraseològic. I potser —per poder aplicar la *lex Atxaga*— seria també útil recollir i documentar els europeïsmes fraseològics més freqüents no presents al català. I la resta ja serà bufar i fer ampolles.

He dit... i espero no haver deixat res al tinter.

Apèndix

Redactant el *Diccionari hongarès-català* enviàvem cartes a companys catalans —als qui voldria agrair una vegada més l'ajut desinteressat i valuós— amb una breu explicació i una llarga llista de preguntes. Els exemples de la mostra adjunta estan completats amb les propostes dels consultors i documentats amb definicions de diccionaris catalans. El signe [—] denota manca d'informació de parts dels consultats i el de [-] significa que la forma per ells proposada no consta als diccionaris catalans. Al final de cada apartat faig constar l'equivalent que es troba al DHC.

Com es podria dir en català? En aquesta llista en la majoria dels casos al costat de la forma hongaresa fem constar:

1. «Una traducció literal» (on és possible fer-la).
2. Després d'un = 'la paràfrasi, definició en català' i/o el fraseologisme corresponent en castellà (o en una altra llengua).
3. Esporàdicament afegim també un petit comentari especificant el valor estilístic, etc. del fraseologisme que necessitem. Per ex.: *vmi (ügy) megy, mint az ágyba szarás* (vulg) «ésser tan fàcil com cagar al llit»; ésser bufar i fer ampolles; anar com una seda u. c.???. Ens caldria un equivalent més fort!

4. Quan el fraseologisme català està acompanyat per signes d'interrogació voldríem que confirmés la seva existència i/o l'adequació. Necessitaríem saber també si en cas de no trobar un equivalent fraseològic podríem introduir alguna de les paràfrasis inventades.

1/ *eb ura fakó* «l'amo d'un gos és un ca» 'no em manarà (aquest/ningú)'; tu no ets qui per donar-me ordres.[---]

DHC: *eb ura fakó* no em / ens mana ningú.

2/ *eben (kutyát, szűrön) gubát cserél* «canviar el seu gos per un ca» = 'no guanyar res amb un canvi o sortir-ne pitjor'.

el negoci d'en Robert amb les cabres DLC-I/EC; DLFF mal negoci; DLFF Ex: Ha hagut de vendre les eines més barates que no les ha compres; ha estat el negoci d'en Robert amb les cabres.

canviar pets amb merda DLFF Fer un negoci poc productiu.

vendre duros a quatre pessetes [-]

DHC: *eben (kutyát, szűrön) gubát cserél* vendre duros a quatre pessetes; *canviar els pets per merda (vulg)*; *fer el negoci d'en Robert amb les cabres*.

3/ *késő bánat eb gondolat (prov)* «penediment tardà pensament de ca» = 'cal reflexionar a temps'. = quan fou mort el combregaren???

DCC *a buenas horas mangas verdes* quan fou mort el combregaren —correspon més aviat a l'hongarès *eső után köpönyeg* («l'impermeable després de la pluja»); en polonès: *po obiedze musztarda* («després del dinar la mostassa»).

DHC: *késő bánat, eb gondolat (prov)* el penediment tardà no té mèrit.

4/ *ebcsont beforr (prov)* «l'os (trenca) de gos es cura ràpidament' <frase que es diu sobre els nens (o als nens per consolar-los) quan tenen una ferida poc important> [Funcionalment és semblant a la dita castellana que conec de Mèxic: *sana, sana, colita de rana, si no sana hoy, sanará mañana*, però la forma hongaresa expressa menyspreu i serveix per treure la importància del dany sofert].

els nens són de goma [-]

la pell de ruc no es fa malbé (o no es trenca) [-]

=*la / aquesta sang no arribarà al riu???*

DLC-EC *la sang no arribarà al riu fig* Frase que hom diu referint-se a una baralla o incident que sembla molt greu però que probablement no portarà conseqüències tràgiques. (DLC-IEC *no arribar la sang al riu fig* (...) amb una definició semblant).

DLFF [-]; DCAT-CAST *la sang no arribarà al riu la sangre no llegará al río*.

DHC: *ebcsont beforr (prov)* els nens són de goma; la pell de ruc es cura aviat.

- 5/ *egyét mondok, kettő lesz belőle (hum)* «diré una cosa que seran dues» = 'diré una cosa important'.

agafeu-vos fort que ara en diré una (o que ara la deixo anar) [-].

DHC: *egyét mondok, kettő lesz belőle (hum)* agafeu-vos fort que ara en diré una. (Cf. també: *jól kapaszkodj meg(, mondok valamit)! agafa't fort (que ara en diré una)!*

- 6/ *egyszer volt Budán kutyavásár* «només una sola vegada hi havia fira de gossos a Buda» = 'això ha passat una sola vegada i no pot passar mai més; t'han permès una cosa una vegada, però això no vol dir que podràs tornar a fer-la en una altra ocasió'.

=una flor no fa estiu???

DCAT-CAST *una flor no fa estiu* una golondrina no hace verano.

DHC *egyszer volt Budán kutyavásár* no (et pensis) que cada dia és festa.

- 7/ *egyszer hopp, máskor / másszor kopp (prov)* «ésser una vegada damunt i altra caure avall» = 'anar-li a algú les coses ara bé, ara malament'.

aquí / ara caic, aquí / ara m'aixeco

DLC-EC *aquí caic, aquí m'aixeco* Anar fent amb alternatives bones i dolentes.

DCAT-CAST *aquí caigo, aquí me levanto; cayendo y levantando;*
DCAT-CAT *cayendo y levantando.*

DHC: *egyszer hopp, máskor / másszor kopp (prov)* aquí / ara caic, aquí / ara m'aixeco.

- 8/ *láttam én már éjjeliőrt nappal meghalni (hum)* «jo ja he vist morir guàrdies nocturns de dia» = 'això que dius no és res extraordinari; amb una cosa d'aquestes no m'enganyes'.

de més grosses se n'han vistes (o 'han passades!; què m'has de dir / explicar? - jo n'he vistes / passades de verdes i madures).

DHC: *láttam én már éjjeliőrt nappal meghalni (hum)* què m'has d'explicar?; ja no tinc llana al clatell.

- 9/ *szegény az eklézsia (, maga harangoz a pap)* «la església és pobre és el mossèn mateix que toca les campanes» = <frase que es diu d'algú que no pot permetre's pagar una ajuda i ho ha de fer tot ell mateix>.

les misses no donen per a tant; la vaca no dona per a tant [-]

DHC: *szegény az eklézsia (maga harangoz a pap)* la vaca no dóna per a tant; les misses no donen per a tant.

- 10/ *ki mint él, úgy ítél (prov)* «cadascú jutja segons viu» =<frase pejorativa que es diu d'una persona que pensa que els altres també actuen com ell>.
el lladre es pensa que tots roben / són com ell
 DCAT-CAST *el lladre es pensa que tots roben* piensa el ladrón que todos son de su condición.
 DCAST-CAT *piensa el ladrón que todos son de su condición* el lladre es pensa que tots roben; el que no vulguis per a tu, no ho vulguis per a ningú.
 DHC: *ki mint él, úgy ítél (prov)* el lladre es pensa que tots roben.
- 11/ *sok jó ember elfér kis helyen (prov)* «molta gent bona cap a un lloc petit» = <frase que es diu quan es fa lloc a una persona que arriba; o com una resposta a l'afirmació «no hagués pensat que hi cabriem tots»>.
On hi caben tres hi caben quatre [-].
 Eventualment: *Estem molt justos aquí... Els justos van al cel.* (Dialogisme amb joc de paraules. Cf. també *Totes les masses piquen*).
 DHC: *sok jó ember elfér kis helyen* on hi caben tres hi caben quatre; els justos van al cel (*hum*).
- 12/ *ha adnak, fogadd el, ha ütnek, szaladj el (prov)* «si et donen una cosa, pren-la, si et donen cops, fuig» = 'cal acceptar les coses que et donen sense fer compliments'.
Agafa el que et donen. Benvingut diner que a casa ve [-].
 (Castellà: *Quando te den la vaquilla, corre con la soguilla.* Cf. Don Qui-xot).
 DHC: *ha adnak, fogadd el, ha ütnek, szaladj el (prov)* benvingut diner que a casa ve!; posa-m'ho aquí que no tinc butxaques!

BIBLIOGRAFÍA

- ARORA, Shirley L. (1977): *Proverbial Comparisons and Related Expressions in Spanish*. Berkeley-Los Angeles-London, University of California Press.
- CONCA, Maria (1998): «Os estudos de fraseologia catalana: realidades e proxetos», en FERRO, 1998, 139-167.
- COROMINES, Joan (1974, 1971): «Fraseologia i vocabulari bàsics», en *Lleures i converses d'un filòleg*, Barcelona, 69-77.
- CORPAS PASTOR, Gloria, ed. (2000): *Las lenguas de Europa: Estudios de fraseología, fraseografía y traducción*, Granada, Editorial Comares.
- (2000): «Acerca de la (in)traducibilidad de la fraseología», en CORPAS, ed., 2000, 483-522.
- El català mare de totes les llengües*, Barcelona, Millà, 1979 (Biblioteca Popular).

- FERRO, Xesús, coord. (1998): *Actas do I. Coloquio Galego de Fraseoloxía*, Santiago de Compostela, Centro Ramón Piñeiro.
- GROSSMANN, Maria (1998); FALUBA, Kálmán, y MORVAY, Károly: *Diccionari hongarès-català. Revista de Filologia Románica*, 1998, núm. 15, 325-328 (Revisió).
- HADROVICS, László (1995): *Magyar frazeológia* [Fraseologia hongaresa], Budapest, Akadémiai Kiadó.
- LÓPEZ DE ABIADA, José (1987): «Españoles e italianos, primos hermanos: sobre la presencia del adjetivo gentilicio español y del nombre propio de España en proverbios, locuciones y dichos italianos», Madrid, *Boletín de la Asociación Europea de Profesores de Español*, año XVII, nr. 32-33, 71-85.
- MELLADO BLANCO, Carmen (2000): «Formas estereotipadas de realización no verbal en alemán y español: los cinegramas desde un enfoque contrastivo-histórico», en CORPAS, ed., 2000, 389-410.
- MORVAY, Károly (1982): «Apuntes sobre la investigación de la fraseología mexicana», *Proverbium Paratum* (Budapest), 1982, nr. 3, 274-281.
- (1996): «Harri batez bi kolpe. Cuestiones de fraseología comparada», *Herri literaturen IV. Jardunaldiak 'Paremiologiaz'*, Durango, 1996-XII-06/07, *Euskera*, 1996, 3, 719-767.
- (1997): «Aspectos lexicográficos y didácticos de la paremiología y fraseología», *Actas del «Ier Congreso Internacional de Paremiología»* (Madrid, del 17 al 20 de abril de 1996), *Paremia* (Madrid), 6, 423-432.
- (2001): «Problemes de fraseologia històrica i dialectal. (Notes sobre la fraseologia rossellonesa)». *Estudis de llengua i literatura catalanes / XLII. Miscel·lània Giuseppe Tavani*, 1, 315-332.
- MURGADES Josep (1992): «Entom de la llengua de les traduccions», *Els Marges*, 45, 108-110.
- NOGUERO, Joaquim (1997): «El perquè de unes quantes coses. Entrevista a Quim Monzó», *Escola Catalana*, Any XXXII, Abril 1997, núm. 339, 17-20, 25-27).
- (1998): «Parlar (de) llengües. Entrevista a Xavier Lamuela», *Escola Catalana*, Any XXXIII, Juny 1997, núm. 351, 17-22).
- SANCHO CREMADES, Pelegrí (1999): *Introducció a la fraseologia. Aplicacions al valencià col·loquial*, Païporta, Ed. Denes.
- SOLER i JANER, Josep Ma. (1977): *Gràcia i desgràcia de les traduccions literals*. Barcelona, Editorial Claret.

DICCIONARIS i altres obres citats en forma d'abreviació:

- BOCAVULARIO   MORVAY, Károly (1981): *Bocavulario del mexpañol* (Pequeño diccionario fraseológico del español de México), tomos I-II (inèdit).
- BOTET   BOTET, Renat (1998): *Proverbis-Proverbes Català-Francès / Français-Catalan*, Perpinyà, Editorial El Trabucaire.

<i>Károly Morvay</i>	<i>Invasió Subtil? (Sobre fronteres e compenetració en la fraseologia)</i>
CALDEERS	CALDEERS, Pere (1981): <i>Aquí descansa Nevares</i> , Barcelona, Edicions 62.
CERVANTES1	MIGUEL DE CERVANTES SAAVEDRA: <i>Don Quijote de la Mancha</i> (Versió CD-ROM). Edició de l'Institut Cervantes. Dirigit per Francisco Rico.
CERVANTES2.	MIGUEL DE CERVANTES SAAVEDRA: <i>Obras completas</i> (Versió CD-ROM), Alcalà de Henares, Centro de Estudios Cervantinos.
DCC	= DCAST-CAT i DCATCAST (versió CD-ROM).
DCAST-CAT	<i>Diccionari Castellà-Català</i> (²1989), Barcelona, Enciclopèdia Catalana (La versió CD-ROM de 1999 se cita com DCC).
DCAT-CAST	<i>Diccionari Català-Castellà</i> (²1995), Barcelona, Enciclopèdia Catalana (La versió CD-ROM de 1999 se cita com DCC).
DCPA	POMARES, Joaquim (1997): <i>Diccionari del català popular i d'argot</i> , Barcelona Edicions 62.
DCVB	ALCOVER, Antoni M., i MOLL, Francesc de B. (1926-1962): <i>Diccionari Català-Valencià-Balear</i> 1-10, Palma, Editorial Moll.
DFEM	VARELA, Fernando; KUBARTH, Hugo (1994): <i>Diccionario fraseológico del español moderno</i> , Madrid, Gredos.
DFF1	ABRIL, Joan (1996): <i>Diccionari de frases fetes</i> , Català-castellà, Castellà-català, Barcelona, Edicions 62.
DFF2	RASPALL I JUANOLA, Joana; MARTÍ I CASTELL, Joan (1996): <i>Diccionari de frases fetes</i> , Barcelona, Edicions 62.
DHC	FALUBA, Kálmán; MORVAY, Károly (1996): <i>Diccionari hongarès-català</i> , Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
DL	RASPALL I JUANOLA, Joana; MARTÍ I CASTELL, Joan (1995): <i>Diccionari de locucions</i> , Barcelona, Edicions 62.
DLC-EC	<i>Diccionari de la llengua catalana</i> (¹1982, ³1993, edició ampliada i actualitzada), Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
DLC-IEC	<i>Diccionari de la llengua catalana</i> (1995), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
DLC-I/EC	Els exemples que apareixen forma idèntica al DLC-EC i al DLC-EC es citen amb l'ajut d'aquesta abreviació.
DLFF	RASPALL, J.; MARTÍ, J. (1984): <i>Diccionari de locucions i de frases fetes</i> , Barcelona, Edicions 62.
DTM	RODRÍGUEZ-VIDA, Susana (1997): <i>Diccionari temàtic de modismes</i> , Barcelona, Edicions 62.
ESPINÀS	ESPINÀS, Josep M. (2000): <i>A peu pel País Basc</i> , Barcelona, Edicions La campana.
OVACIONES	Diari mexicà <i>Ovaciones</i> (edició de la tarda).
TESZ	<i>A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára</i> (1976), Budapest, Akadémiai Kiadó, vols. 1-4.